

Z E R E N A K A L A Y

TARİHİ KONUDA İLK OSMANLI MİNYATÜRLERİ

Osmanlı minyatür san'atında tarihî konulu minyatürlü yazmalar XVI. yüzyılın ilk yarısında, Kanunî devrinde ortaya çıkmakta ve Osmanlı minyatür san'atının karakteristik bir özelliğini teşkil etmektedir. Bunlar XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı resim san'atına girerek XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiş ve Osmanlı resim san'atının en güzel örneklerini vermiştir.

Tarihî konulu yazmaların minyatürlü sahifelerinde ordu, yürüyüş halinde veya kale, şehir civarında konakladığı bir sırada yahut savaş anında tasvir edilmiştir. Olaylar kompozisyonun ön plânında geçmekte, arka plânda kale, şehir tasvirleri yer almaktadır. Bazen sahneler kale ve şehir tasvirleri hakim olarak, kompozisyona figür dahi katılmamaktadır.

Tarihî konuda tamamen figürsüz, bu tip yazmalar arasında en erken tarihli üç örnek dikkati çeker:

Bunlardan biri İstanbul Üniversite kitaplığında Beyan-ı Menazil-i sefer-i İrakeyn diğer ikisi de Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığındaki Tarih-i Sultan Bayazıd ile Süleyman-nâme (Tarih-i Feth-i Sikloş Estergon Ustoli Belgrad¹) dir.

Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn veya Mecma-i Menazil adı ile tanınmakta olan eser Kanunî Sultan Süleyman'ın (1534-35) İran ve Irak seferini anlatmaktadır.

Yazma (1537) yılında minyatürlenmiş olup yazarı ve nakkaşı Nasuh al-Silâhi al-Şehir bi-Matrankidir.² İçindeki 128 minyatür İstanbul'dan Tebrize,

¹ Fehmi Ethem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu 1961, No: 624 - 667.

² İstanbul Üniversite Kitaplığı T. 5964, S. 110 b.

Tebriz'den İstanbul'a kadar gidiş ve dönüş yolu üzerinde konulup göçülen menzilleri canlandırır. Yalnız minyatürler kalitece aynı değeri taşımazlar. Öyleki, o devirde önemli bir merkez oldukça basit denecek bir tarzda tasvir edilmiştir. Bu duruma sebep de o menzilde uzun süre kalınmamasıdır. Buna karşılık İstanbul, Tebriz, Bağdad, Halep, Diyarıbekir gibi büyük şehirlerin tam tesbit edilmiş olması san'atkârın ne kadar usta bir gözlemci olduğuna işaret etmektedir. Her sahifede san'atkârın kendi tipik motiflerini bulmakla beraber, bir çok motifler çevreye göre değişmekte, çevre özellikleri taşımaktadır. Dağlar, ağaçlar, zemin rengi, mimarî unsurlar birbirini takip eden sahifelere bir renklilik, canlılık kazandırmaktadır. Tepe çevrelerinde konturların arslan, ayı gibi şekiller alması ve karşımıza çıkan tavşan, geyük, karaca, ördek gibi hayvanlar sahifelere beklenmedik bir neşe katmaktadır.

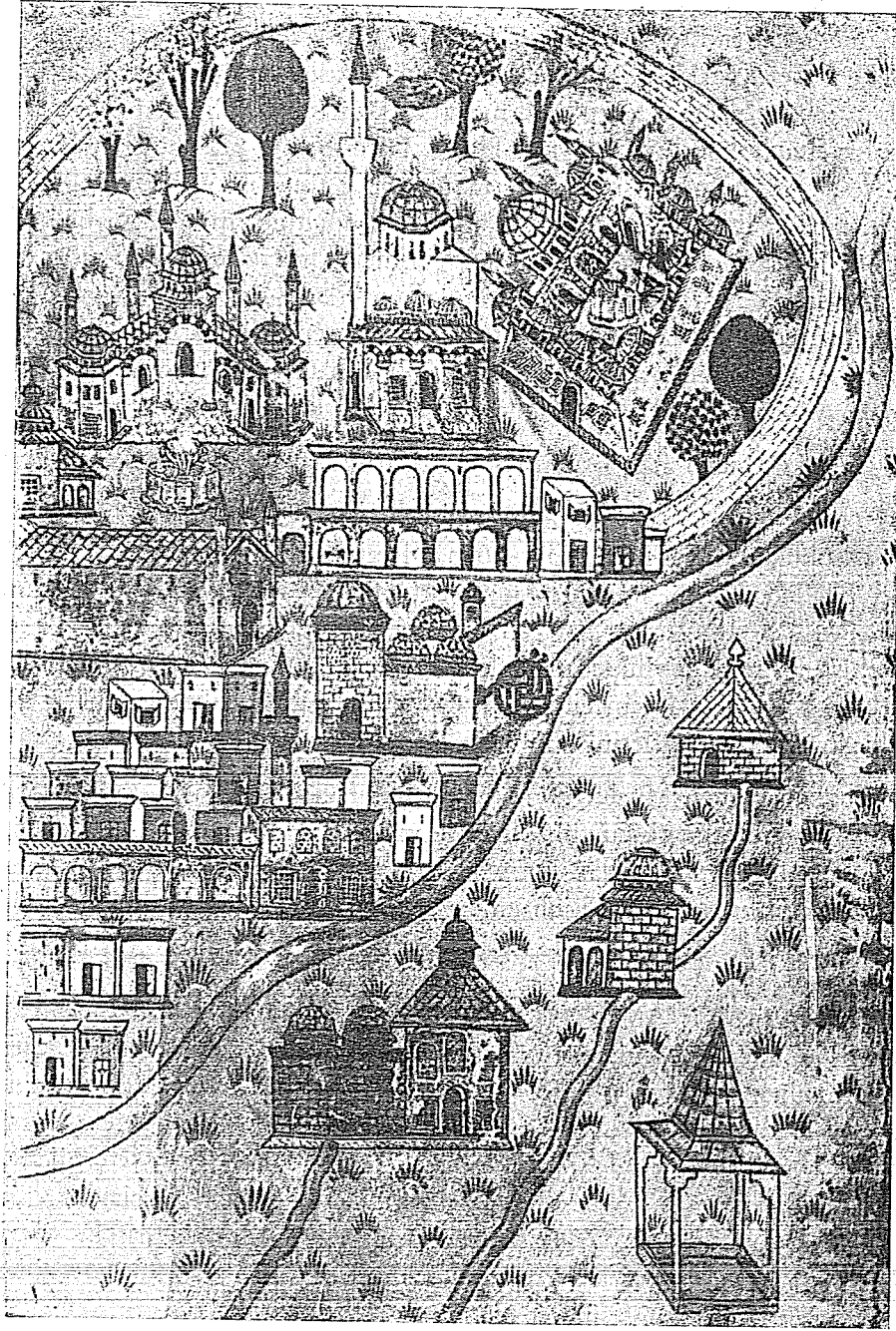
Bir takım dekoratif görünümlere rağmen, san'atçı gerçeğin dışına çıkmamıştır.

İstanbul, Bitlis, Diyarıbekir, Adana, Eskişehir, Seyitgazi, Tebriz, Sultaniye, Bağdad, Halep, Derguzin gibi şehirlerin XVI. yüzyıldaki görünüşleri başka türlü düşünülemez. San'atçı bilhassa şehir plânlarını mimarî anıtları ve şehirlerin tipik özelliklerini ifadede fevkalâde titizlik göstermektedir. Mimarî unsurlardaki süslemecilik hayvan figürlerinin çizilmesindeki ustalık, renkler san'atkârın hislerini ifade için bir vasıta olmuştur. (Resim 1)

Topkapı Sarayı Müzesi kitaplığında bulunan diğer iki yazmanın tarihî, yazarı ve nakkaşı hakkında bir bilgimiz yoktur. Yalnız Matrakçı Nasuh hakkında araştırma yapmış olan Dr. Hüseyin YURDAYDIN Mecma-i Menazil gibi bu iki yazmanın da Nasuh tarafından yazılmış ve minyatürlenmiş olduğunu ileri sürmektedir.³

SÜLEYMAN-NAME (Hz. 1608) 1543 de Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan seferi ile aynı aylarda Barbaros Hayrettin Paşanın çıktığı Akdeniz seferini anlatmakta, minyatürler fethedilen ve konaklanan Nis, Tulon gibi limanlarla Budin, Estergon gibi şehirleri göstermektedir. Her iki sefere ait minyatürler aynı yazma içinde toplanmıştır. 36 B sahifesinde deniz seferi ile ilgili olaylar bitmekte, 37 A sahifesinde Macaristan seferleri ile ilgili olayların anlatılmasına geçilmektedir. 39 B sahifesinden itibaren ise Macaristan seferine ait menzillerin minyatürleri başlamakta, yalnız Macaristana ait menzillerin minyatürleri 52 A sahifesinden itibaren başlamaktadır.

³ Prof. Dr. H. Yurdaydın, Matrakçı Nasuh, Ankara 1963.

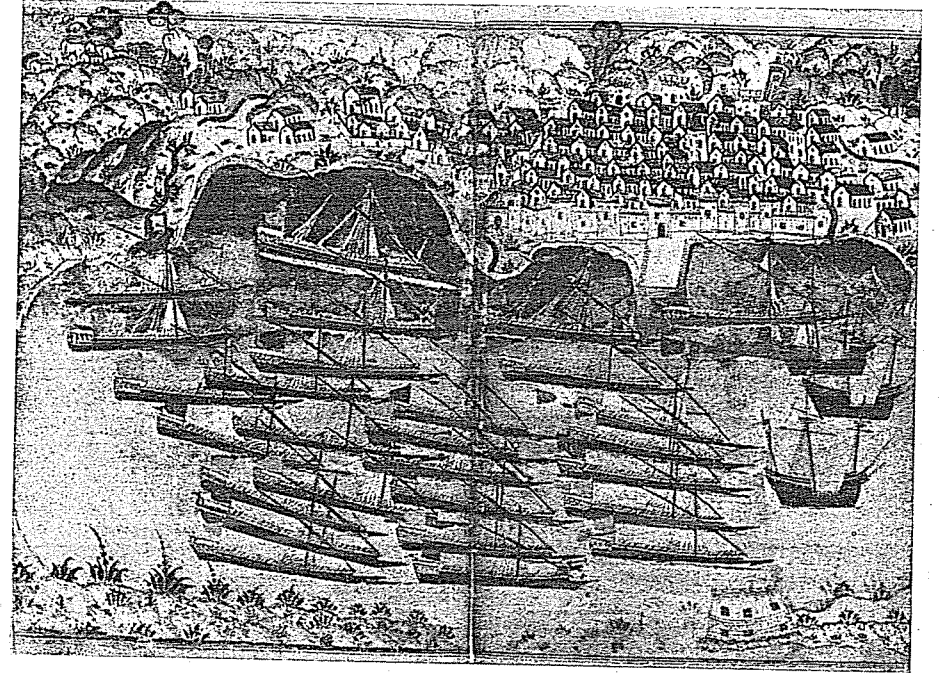

Resim 1. Eskişehir

Mecma-i Menâzil

39 B — 48 A sayfeleri arasında minyatürler için ayrılmış kısımlar boş bırakılmış sadece, ay, gün, yıl olarak menziller arasındaki mesafe işaretlenmiştir.

İlk kısımdaki minyatürlerde sadece limanlar gösterilmiş olup, kompozisyonda ilk plânda donanmaya ait gemiler göze çarpmaktadır. Limanlar ve şehirler kalın sur duvarları ile çevrilidir. Sur içinde ince çizgilerle ve az renk (mavi, pembe, yeşil) kullanmak suretiyle evler, kiliseler tasvir edilmiştir. Sur dışında ise ön plândaki ince işçilikle hiç bağdaşmayan oldukça kaba, küçük bitki ve ağaçlarla süslü tepeler, zaman zaman tepeler arasında evler, mevzilere yerleştirilmiş toprak görülmür. (Resim 2)

Resim 2. Tulum limanı

Süleyman-nâme

İkinci kısımdaki minyatürlerde zemin rengi olarak altın yıldız, sık sık kullanılmıştır. Zeminde renk renk çadırlar, yeşil ağaçlar ince taramalarla gösterilen tepeler, geometrik düzen içindeki mimarî anıtlar bazan sayfeyi boydan boya dolaşan nehirler, nehirler üzerindeki adalar kompozisyonun esasını teşkil eder. Sahnelerin üzerinde görülen yazılarda menzil adlarından başka ay, gün, yıl adları da belirtilmiştir. (Resim 3-4)

Bu yazmada iki ayrı konunun minyatürleri arasında görülen biçim, renk, kompozisyon anlayışları arasındaki farklar ve metin kısmını teşkil eden sahifeler arasında görülen düzensizlikler, yazı değişimleri minyatürlerin aynı

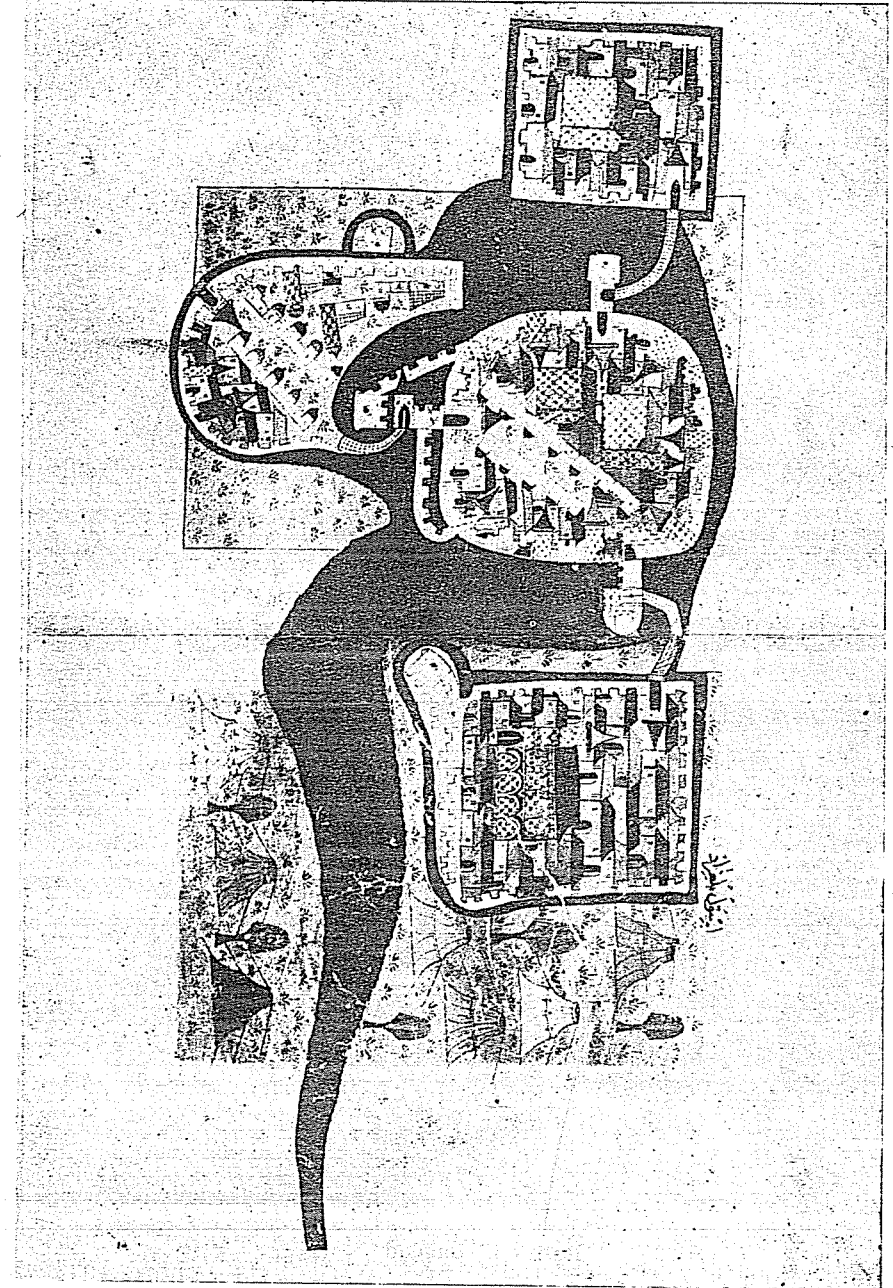
Resim 3. Niş civarındaki konaklar

Süleyman-nâme

elden çıkmadığı kanaatini uyandırmakla beraber gerek Kanunî'nin Macaristan, gerekse Barbaros'un deniz seferleri aynı senenin hemen hemen aynı aylarında olduğundan san'atçının bu iki seferden birine katılması yüzünden, iki konuyu farklı anlayışla resmetmiş olması düşünülebilir.

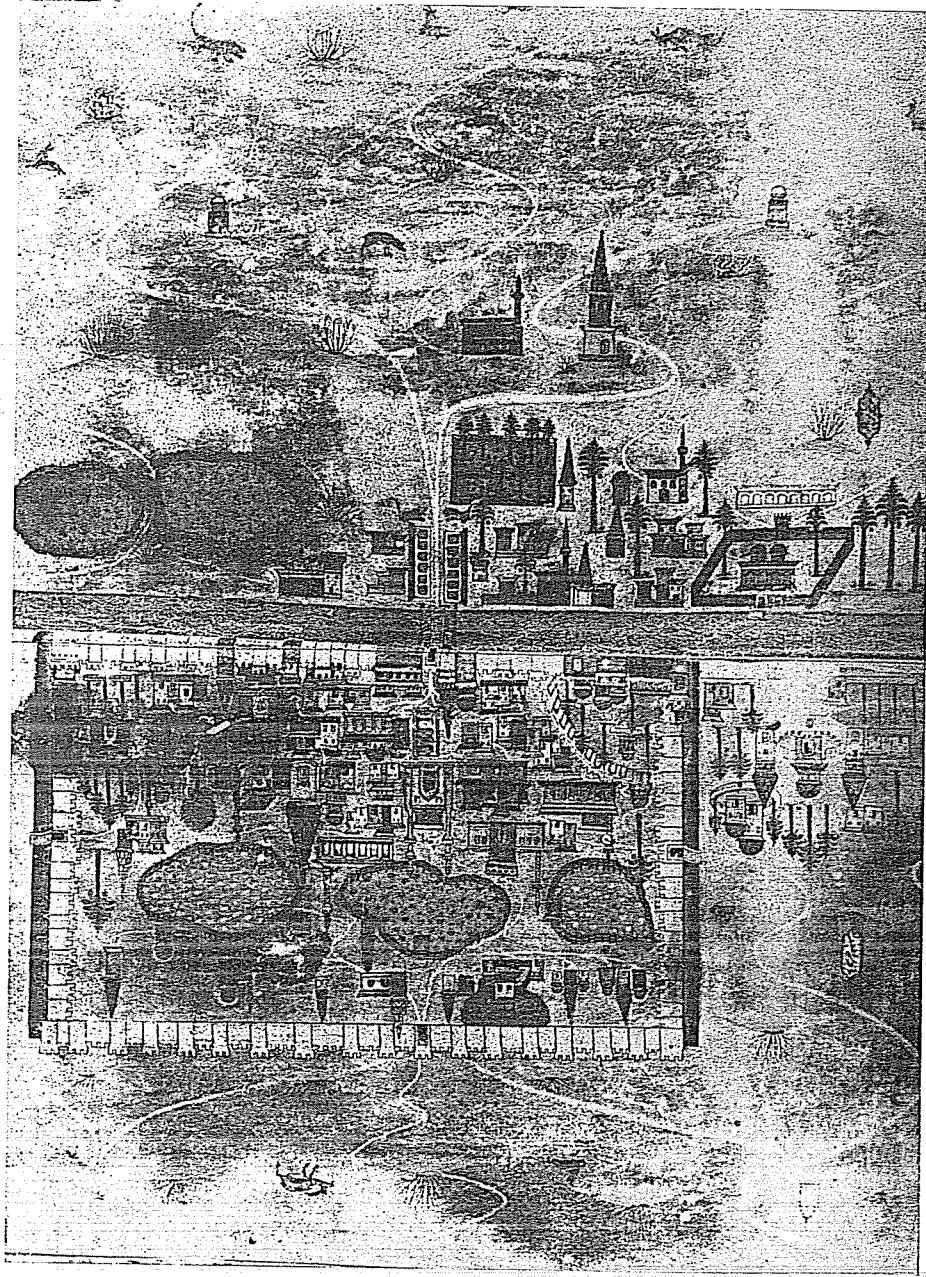
Macaristan seferi ile ilgili, minyatürler, kompozisyonun tertip tarzı, ağaçlar, evler, çiçekler gibi bazı küçük motiflerle Nasuh'un Mecma-i Menazil minyatürlerine daha yakın üsluptadır. Bilhassa Bağdad ve Budapeşeyi gösteren sahifeler arasında tertip tarzındaki uygunluk açıkça görülür. (Resim 5-6)

TARİHİ SULTAN BEYAZIT (R. 1272): Sultan II. Beyazıt devrinin olaylarını e'le almaktadır. İçindeki 10 minyatür Beyazıt devrinde fethedilen Gülek, İnebahtı, Modon gibi kaleleri göstermektedir. Baş sahifelerde görülen ilk üç minyatür çok küçük boyda ve çok koyu renklerde boyanmış, oldukça basit çizgiler halindedir. Diğer minyatürler açık renk çizgilerle, manzara ise

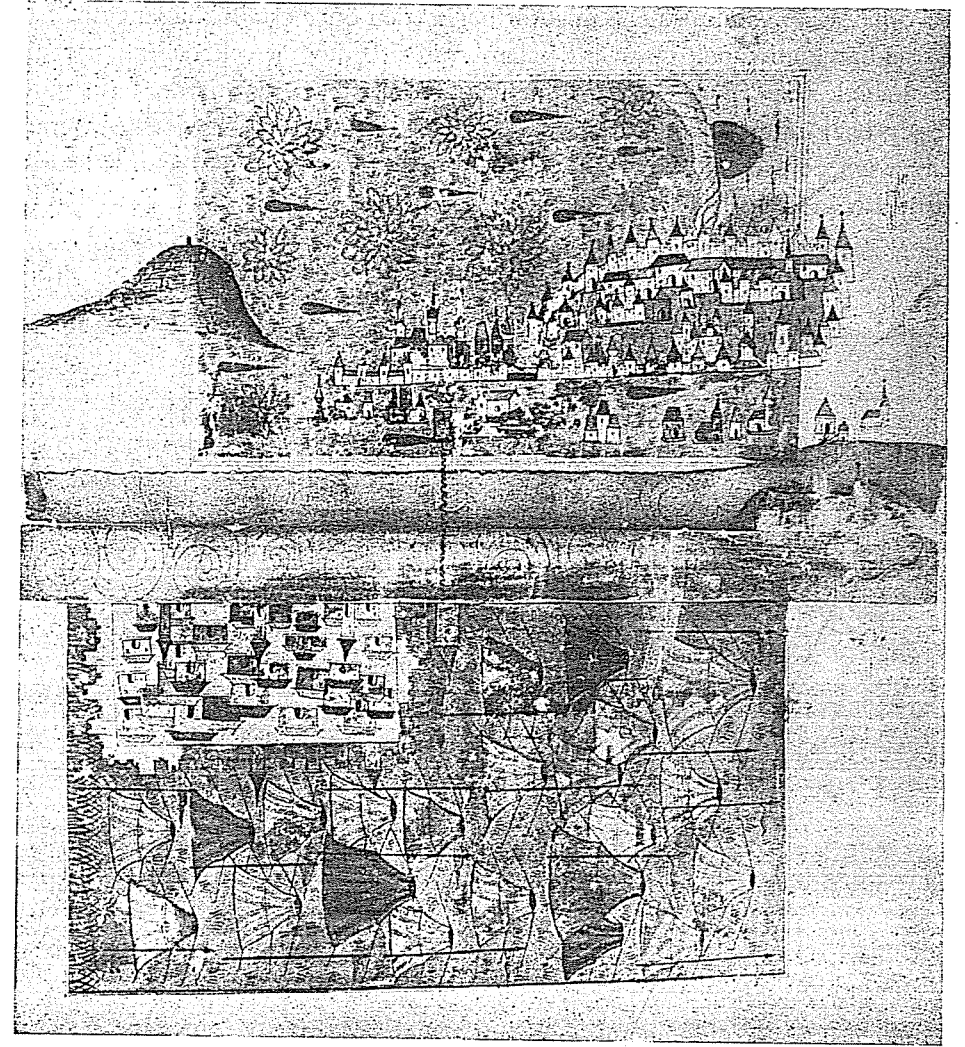
Resim 4. Ustonibelgrad

Süleyman-nâme

Resim 5. Bağdad

Mecma-i Menâzil

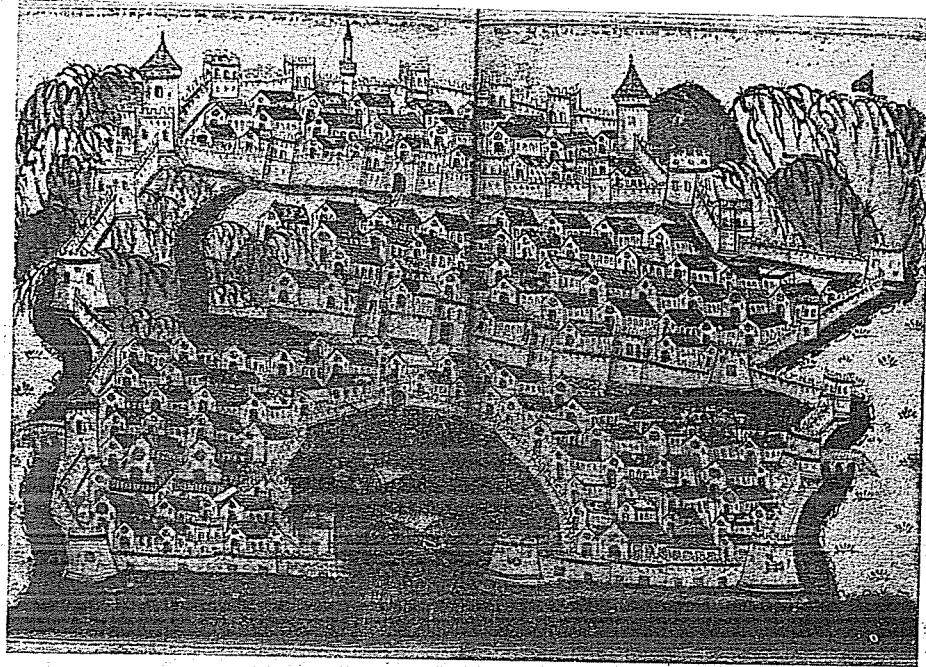
Resim 6. Budin - Peşte

Süleyman-nâme

tamamen şematik ve pastel renkler kullanmak sureti ile tasvir edilmiştir. Yalnız gemi resimleri ve kaleler ustalıkla çizilmiştir. (Resim 7)

Minyatürler üzerinde kalelerin adlarını belirten herhangi bir yazı yoktur. Ancak metin içinde kalelerin adlarını bulmak mümkün olmaktadır. Minyatürleri, Süleyman-namenin ilk bölümünde görülen minyatürlerle yakın benzerlik göstermektedir. Renkler, mimarî desenler, çizgiler zaman zaman kompozisyona hâkim olan gemi desenleri arasındaki uygunluk, üslup birliğini gösterir. Her iki yazmada da bu gruptaki minyatürler daha çok desen ve ha-

rita anlayışı ile yapılmıştır. San'atkâr her şeyden önce usta bir desencidir. Son derece hareketli çabuk çizen bir kalemi vardır. Fotoğraf çekercesine, menzilleri isabetle tespit etmektedir. Bir şemayı andıran bazı resimlerde, basit görüşler, bazı deformasyonlar ve kaba işçiliğine rağmen, nakkaş desene ve mevzuuna son derece hakimdir. Bu üç ayrı minyatürlü yazma eser Osmanlı minyatür san'atına değişik bir üslûp an'ayışı getirmektedir.

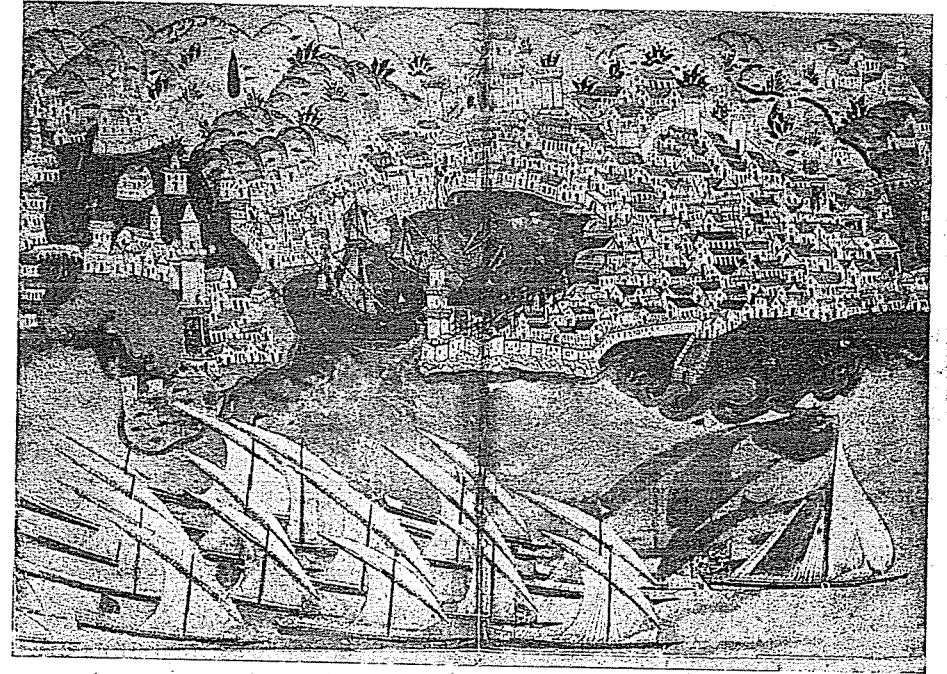
Resim 7. İnebahtı limanı
Tarih-i Sultan Bayazid

Her üç mevzuun önemli bir yanı tamamen figürsüz oluşudur. San'atçı insan figürünü hiç bir zaman hareket noktası olarak almamış figüre bağlı kalmamıştır. Buna rağmen ifadeciliğinden, gerçekçiliğinden hattâ zaman zaman sembolcülüğünden hiç bir şey kaybetmemiştir. San'atkâr renk konusunda ince bir zevke ve geniş bir hürriyete sahiptir. Maviler, yeşiller, sarılar, turuncular, kırmızılar hattâ yalnız desen olarak bırakılan satırlar ve altın yıldızın kullanılışı renk serbestliğinin kuvvetli delilleridir. Zaman zaman renklerle şekiller arasında beliren kontrast ifade gücünü artırır.

Bazı sahifelere ahenkle yerleştirilen gemi resimleri, kompozisyonda usta bir ifadeciliğin varlığına işaret eder. Burada san'atçının kıvrak bir desen anlayışıyla çizdiği çağının gemileridir.

Sanatkârın minyatür ustalığı ile beraber yürüttüğü bir diğer özelliği haritacılığdır. Bu özellik tarihî Sultan Beyazid ve Süleymanname'nin ilk bölümündeki minyatürlerde daha barizdir.

XVI. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı deniz savaşlarının en hareketli olduğu bir devirdir. Venedik, Ceneviz, İspanyol ve Portekiz gemicileriyle sürekli olarak karşılaşan Osmanlı donanması Ege ve Akdenizde hakimiyet tesis ettikten başka deniz aşırı ülkelerde de başarılar elde etmiştir. Bu sebeble Osmanlı ha-

Resim 8. Ceneviz (Cenova) limanı
Süleyman-nâme

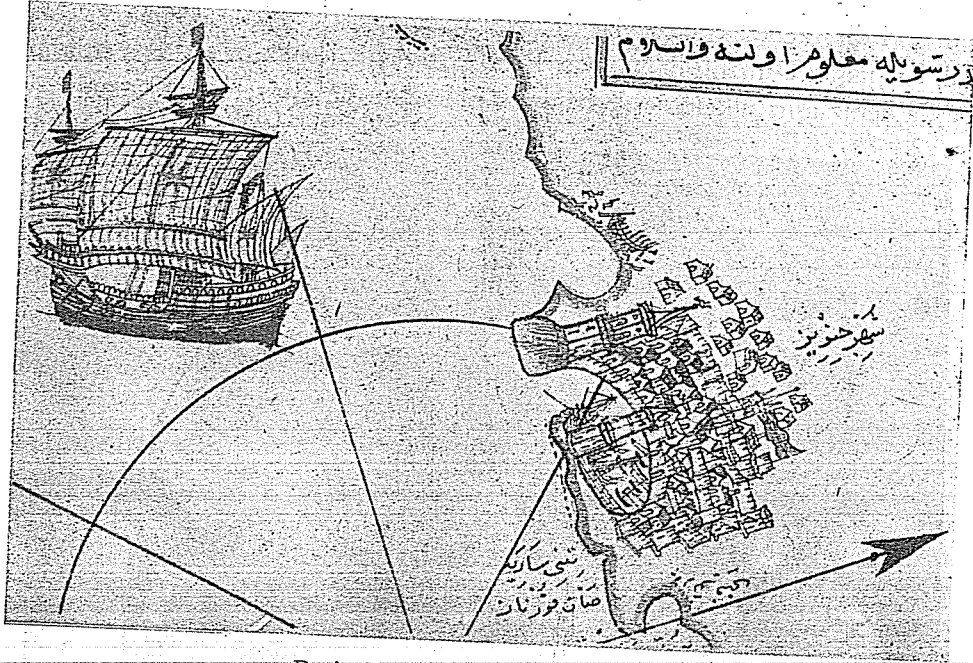
rita sanatında bir gelişme, bilhassa İspanyol ve Portekiz haritalarından gelen etkiler vardır.¹

Topkapı Sarayı Müzesi Hz. 642 No.da kayıtlı Kitab-ı el Bahriye, 1525-1526 da Piri Reis tarafından yazılan ve Akdeniz sahillerini, adalarını, limanlarını gösteren resimli bir atlasdır. Bu kitabın Mudon, Kron, Ceneviz ve Nis

¹ Fevzi Kurtoğlu, Harita ve Krokilere verilen değer ve Ali Macar Reis Atlası, İstanbul, 1935.

Afet İnan, Bir Türk Amiralisi, XVI. yüzyılın büyük Geografı, Piri Reis, T.T.K. Belleteni, C. I, S. 317, Ankara, 1937.

gibi şehir ve limanları gösteren sayfeleri Hz. 1608 ve R. 1272 No.lu yazmaların deniz seferi ile ilgili, aynı şehir ve limanları gösteren sahneler ile kompozisyon ve topoğrafya bakımından üslup birliği gösterir. (Resim 8 - 11)

Resim 9. Ceneviz (Cenova) limanı
Piri Reis'in Kitab-ı el-Bahriyesi

1509 - 1516 tarihleri arasında yapılmış Portekiz şehirlerini ve limanlarını gösteren diğer bir Atlasda da aynı tip çalışmaları bulmaktayız.¹ (Resim 12)

Bu durumda san'atkârın bu tip çalışmalara oldukça yakın olduğu, elindeki malzemeyi minyatürlerine rahatça uygulayabildiği anlaşılıyor ki bu Hz. 1608 ve R. 1272 No.lu yazmaların deniz seferleriyle ilgili bölümlerinde olduğu gibi, san'atkârın şahsen iştirak etmediği seferlere ait menzillerin minyatürlenmesinde daha fazla etkili olmuştur.

Hz. 1608 ve R. 1272 No.lu bu yazmaların tarihi ve nakkaşının kimliği hakkında hiç bir bilgiye rastlanmıyor. Yalnız bu iki yazmanın minyatürlerinin, Nasuh - al - silâhî - al - Matrakî'nin veyahut onun atölyesine mensup bir san'atçının elinden çıkmış olduğu muhakkaktır.

¹ Portugaliae Monvmenta Cartographica. Vol. I, p. 28, Lisboa 1960.

Resim 10. Kron limanı
Tarih-i Sultan Bayazid

